

Πεπρωμένα και Σήμαντρα της Ενοχής

A. Ποταμιάνου

Η αναφορά στην προβληματική της ενοχής εμπεριέχει ένα αίτημα που ξεπερνάει μονοσήμαντες προσεγγίσεις. Γιατί η έννοια της ενοχής διαποτίζει τους πολιτισμούς, τις θρησκείες, την ηθική, και απλώνεται πολύ πέρα από τις ατομικές ιστορίες.

Σ' αυτή όμως την παρουσίαση ο χρόνος, αλλά και ο στόχος της δουλειάς μας, δεν επιτρέπει να επεκταθώ σε εγγραφές της ενοχής άλλες εκτός από αυτές που αφορούν την ψυχαναλυτική και ψυχοσωματική προσέγγιση ατόμων που ζητούν την βοήθεια ενός ψυχαναλυτή. Είμαι όμως βεβαία ότι πέρα από τις ατομικές περιπέτειες, οι προεκτάσεις και οι πολλές ακτίνες που έχει το θέμα δεν θα απουσιάζουν από την σκέψη όλων μας κατά την παρουσίαση αυτή.

Μένω λοιπόν στις ατομικές περιπέτειες, εκεί όπου η μαζοχιστική οργάνωσις, οι κινήσεις εναντίον εαυτού, οι αναστολές, οι αποτυχίες και οι αρνητικές θεραπευτικές αντιδράσεις εγγράφουν οδυνηρά στην ανθρώπινη ζωή την δράση της ενοχής. Αναφερόμενος στην αρνητική θεραπευτική αντίδραση ο Freud (1923) είχε πει : «Τελικά διαπιστώνομε ότι πρόκειται για έναν παράγοντα (το αίσθημα ενοχής) που βρίσκει ικανοποίηση στην κατάσταση της αρρώστιας και δεν παραιτείται από την τιμωρία μέσω όσων το άτομο υποφέρει».

Όταν εδώ ο Freud μιλάει για ικανοποίηση στην κατάσταση αρρώστιας, δεν είναι βέβαιο μέχρι ποιο σημείο περιελάμβανε τα της σωματικής ασθένειας, γιατί τον απασχολούσε εκείνη την στιγμή κυρίως η ψυχική παθολογία, όπως φαίνεται και από το κείμενο της διαλέξεως 32. Ωστόσο στην *Περατούμενη και μη περατούμενη ανάλυση* (1937, σελ. 243) σχετίζει την ανάγκη τιμωρίας με εκφράσεις της ενορμήσεως θανάτου, η οποία ως καταστροφικότητας δρα, όπως λέει, «οπουδήποτε υπό μορφή δεμένη ή ελεύθερη». Οπουδήποτε... άρα και στο σώμα.

Ωστόσο, ξέρομε ότι το θέμα των σωματικών εκδηλώσεων και διαταραχών είναι πολύπλοκο. Η ενέργεια που δρα στο σώμα σε συνθήκες αρρώστιας δεν ορίζεται απλά από τις λεγόμενες «εκφράσεις του ενορμητικού». Αλλά στο σημείο αυτό επανέλθω αργότερα.

Προς το παρόν, μένοντας στο πεδίο της ενοχής θα πω ότι ο Freud θεωρούσε την παρουσία αυτού του συναισθήματος ως αναπόφευκτη σε κάθε νεύρωση και ως επιβεβαιούμενη από τις αντιστάσεις και ιδίως από την αρνητική θεραπευτική αντίδραση (1923, 1924, 1932). Οι αποτυχίες που ακολουθούν την πραγμάτωση επιθυμιών, όπως και η ανακούφιση που η τιμωρία παρέχει σε πολλούς, τον έπειθαν για του λόγου το αληθές, αφού οι συγκρούσεις που αφορούν την δυάδα ικανοποίησης – απαγόρευσης εμμένουν κατά την διάρκεια της ζωής και επιβάλλουν την ανάγκη διεργασίας τους.

Η ενοχή θεωρήθηκε συναίσθημα υπόλογο για αναστολές, καταστολές, κινήσεις εναντίον εαυτού, για ψυχοπαθολογικές εκδηλώσεις που γλαφυρά περιέγραψε τόσο η M. Klein (1952, 1957, 1977), όσο και πλείστοι άλλοι ψυχαναλυταί. Λέω συναίσθημα όχι μόνον με την έννοια της περιγραφής της συγκινησιακής απηχίσεως που έχει μία εμπειρία έντονη, αλλά κυρίως ως ποσότητα επενδύσεων που φέρεται επί ωρισμένων αναπαραστάσεων, δηλαδή ως φόρτο διεγέρσεων που έχουν μετατραπεί από μία ποιοτική τους έκφραση.

Οπωσδήποτε, δεχόμενοι την άποψη ότι ο,τιδήποτε βιώνει ο άνθρωπος εγγράφεται σε διάφορα ψυχοσωματικά επίπεδα και ότι οι ψυχικές απαιτήσεις προκαλούν απαντήσεις / αντιδράσεις τόσο του κόσμου των αντικειμένων, όσο και του σώματος, μπορούμε άραγε να βεβαιώσωμε ότι η ενοχή εμπλέκεται και στα σωματικά γεγονότα και στις οργανικές ασθένειες; Εάν ναι, ποια περάσματα σκάβονται, και πώς, μεταξύ ψυχικού και σωματικού;

Πριν προσπαθήσω να δώσω μία απάντηση στο ερώτημα, θα αναφερθώ κατ' αρχήν σε μία περίπτωση και κατόπιν σε μερικά σημεία που αφορούν γενικά την προβληματική της ενοχής και τις θέσεις που υιοθετώ σχετικά.

[Παρουσιάζεται το κλινικό υλικό μιας περίπτωσης το οποίο για λόγους δεοντολογικούς δεν εκτίθεται δημοσίως]

Θα διατυπώσω κάποιες γενικές σκέψεις για την προβληματική της ενοχής που απασχόλησαν και εξακολουθούν να απασχολούν τον κόσμο των θεραπευτών. Και όχι μόνον αυτούς, εξ'άλλου. Επίσης θα επερωτήσω την σχέση ενοχής και σωματικών γεγονότων.

Ακολουθώντας τον Freud οι ψυχαναλυταί μιλούν για συνειδητή και για ασυνείδητη ενοχή. Αλλά ο ίδιος ο Freud κάποια στιγμή εγκατέλειψε τον όρο 'ασυνείδητη ενοχή' και τον αντικατέστησε με τον όρο «ανάγκη τιμωρίας» ο οποίος όμως αναφέρεται σε αποτέλεσμα της διακινήσεως της ενοχής. Πιστεύω ότι η αντικατάσταση έγινε διότι ασυνείδητη ενοχή ως συναίσθημα που δουλεύει στο σύστημα του ασυνειδήτου δεν νοείται, αφού το ασυνείδητο αγνοεί το 'πρέπει' και το 'απαγορεύεται'. Την «ασυνείδητη ενοχή» μπορούμε όμως να την σκεφθούμε σχετικά με άλλες παραμέτρους, στις οποίες θα αναφερθώ.

Μελετώντας την προβληματική και την πολυπλοκότητα της συγκροτήσεως της ενοχής, (Ποταμιάνου, Α. 1995, 2001, 2008, 2009, 2011, 2012) έχω υιοθετήσει την θέση ότι το συναίσθημα της ενοχής είναι ένα ψυχικό σημαίνον στο οποίο συμπυκνώνονται στοιχεία από διαφορετικούς χρόνους και επίπεδα ψυχικής λειτουργίας. Δεν αφορά μόνον παραβάσεις σχετικές με επιθυμίες ερωτικές ή επιθετικές του φαλλικού και του Οιδιπόδειου πλέγματος οι οποίες με την εγκατάσταση του Υπερεγώ θεωρούνται παράνομες. Η κλινική πράξις δείχνει ότι όταν το Υπερεγώ συγκροτείται η ενοχή που διακινείται από την ηθική διάσταση επιφορτίζεται και με όσα έχουν οργώσει πολύ πρωιμότερες εμπειρίες που ανακατατάσσονται σύμφωνα με την μετέπειτα ενορμητική προβληματική. Οι επιθυμίες του φαλλικού σταδίου, όπως και οι οιδιπόδειες ευχές, ερωτικές και επιθετικές, διαπλέκονται με παλαιότερες ώσεις, μέχρι εκείνες που φέρουν τον ήχο του χρόνου κατά τον οποίον το

πρώιμο Εγώ² αναζητάει την καθολική και αδιαμφισβήτητη κτήση – έως, θα έλεγα, και την απορρόφηση– του αντικειμένου στο μέτρο που το αντικείμενο ανθίσταται στην άλωση κατά τον διαχωρισμό Εγώ / μη Εγώ³. Προσωπικά θεωρώ ότι απόηχοι αυτών των πρώτων χρόνων βιώνονται αργότερα ως κινήσεις ιδιοποιήσεως που φωλιάζουν και μέσα σε πολλές διαδικασίες ταυτίσεως (παράδειγμα τα λεγόμενα δάνεια ενοχής λόγω ταυτίσεως) ως ώσεις εξαφανίσεως διαφορών.

Δεν θεωρώ λοιπόν δόκιμο τον όρο «πρώιμη ενοχή». Θα έλεγα ότι η ενοχή ως πόλος αυτοβασανισμού μετά την συγκρότηση του Υπερεγώ αναλαμβάνει όσα έχουν οργώσει πρώιμες κινήσεις κτήσεως προσκλήσεως αντικειμένων, στοιχειωμένων τόσο από στοιχεία προβλητικά, όσο και από καταστροφική λύσσα επειδή συχνά επιβαρύνονται και από ίχνη εικόνων ανταλλαγών με εξωτερικά αντικείμενα που έχουν βιωθεί από το υποκείμενο ως αγχογόνα, τιμωρητικά ή εισβάλλοντα στο ψυχικό του χώρο, δηλαδή ως διαβρωτικά στοιχεία προς εξαφανισμόν. Στον χρόνο της συγκροτήσεως των διαδικασιών του Υπερεγώ οι προϋπάρχουσες ευχές της αρπακτικής ιδιοποιήσεως ή αντίθετα της καταστροφικής αποσυνδέσεως από αντικείμενα και μορφώματα ψυχικά, απορροφώνται στις προβληματικές αιμομιξίας και φόνου.

Στον ίδιο χρόνο – και κυρίως στις ναρκισσικές προσωπικότητες – η ενοχή αναλαμβάνει και την ντροπή που προέρχεται από αποτυχίες των προσδοκιών του ιδεώδους Εγώ της παιδικής παντοδυναμίας, για το οποίο όλα είναι δυνατά. Το ενοχικό συναίσθημα που φέρει τα ίχνη στοιχείων τα οποία εγγράφουν την έλξη και τον φόβο που ασκεί η βίαη ανάδυσις του ενορμητικού, εκφράζεται καλά από μία αναλυόμενη. Έλεγε: «Δεν ησύχαζα, με θέριζαν οι επιθυμίες». Ενοχή λοιπόν για όσα άφησε να δράσουν γινόμενη υποκείμενο της σεξουαλικότητός της.

² Την πρωιμότητα ενοχής, και λειτουργίας του Υπερεγώ, τόνισε με δικούς της όρους η Μ. Klein (The Psychoanalysis of children, London, Hogarth Press, 1954). Μέσω της αναλύσεως ενός παιδιού τριών ετών, της Ρίτας, η Μ. Klein εντάσσει στο θεωρητικό της σύστημα τις ιδέες της πρωιμότητας τόσο των αρχών του οιδιποδείου, όσο και των Υπερεγωτικών εκδηλώσεων και της ενοχής. Συνδέει την ενοχή με την καταστροφικότητα (1952, σελ. 254) και με το μίσος, εμπνεόμενη από απόψεις του Abraham και του Ferenczi για τους προάγγελους του Υπερεγώ και για την ενοχή ως ένταση μεταξύ του Εγώ και των αυστηρών, απειλητικών, διαστάσεων της προσωπικότητας.

³ Ο R.Roussillon (1999) μιλάει για την πρώιμη ενοχή ως οφειλόμενη σε συγχυτικά βιώματα του Εγώ / μη Εγώ που το 1991 τα είχε σχετίσει με τον αδυσώπητο χαρακτήρα των προσπαθειών προκλήσεως του αντικειμένου. Βλ. και την περίπτωση στην οποία αναφέρθηκα στο κείμενο του 2012, 'Λόγος και Πράξις στην Ψυχανάλυση', σελ. 86-87.

Όταν η απώθησις λειτουργεί με επιτυχία, αποσύρει από το συνειδητό πεδίο όσα προκαλούν την ενοχή απομακρύνοντας ευχές που κρίνονται απαράδεκτες, οπότε σβήνει και το συναίσθημα της ενοχής που τις συνοδεύει. Βέβαια, στο σύστημα του ασυνειδήτου οι παιδικές επιθυμίες δεν απαλείφονται. Κρατούν οι επενδύσεις των απωθημένων. Όμως αφού για το ασυνείδητο «παράνομο» και «απαγορευμένο» δεν υπάρχουν, δεν υπάρχει στο πεδίο του και ενοχή.

Σε τι λοιπόν αντιστοιχεί η ασυνείδητη ενοχή που προκαλεί την ανάγκη τιμωρίας ; Θεωρώ ότι εντοπίζεται στο πλαίσιο της ασυνείδητης διαστάσεως του Εγώ, στην οποία αναφέρεται ο Freud στο πρώτο κεφάλαιο του «Εγώ και Εκείνο» (1923), του Εγώ ως δομής της δεύτερης θεωρίας, εν σχέσει προς μηχανισμούς διαψεύσεων / απαρνήσεων, ή ανεπαρκών προβολών που το Εγώ χρησιμοποιεί όταν άναρχες ώσεις έχουν διαφύγει την απώθηση – οπότε εμμένει το αίτημα ικανοποίησώς τους – ή εάν εν σχέσει με καινούργια δεδομένα⁴ υπάρχει αδυναμία να λειτουργήσει η απώθησις. Η παράλληλη εμμονή ενορμητικών αιτημάτων και αμυνών συνθέτει βάρος αβάσταχτο στο πεδίο του Εγώ. Λύσις : διέξοδοι στην συμπεριφορά μέσω επαναλήψεων, αλλά και επανασεξουαλικοποίησις της διαστάσεως του Εγώ που συνθέτει την ηθική συνείδηση (Freud, 1923, σελ. 53). Το Εγώ αναζητεί τώρα τιμωρία όχι γιατί αναγνωρίζει την ενοχή, αλλά για την ευχαρίστηση της εσωτερικής σαδομαζοχιστικής συναλλαγής (ηθικός μαζοχισμός). Η ενοχή απουσιάζει λοιπόν από την ψυχική σκηνή όχι λόγω απωθήσεως, αλλά λόγω των ειδικών μηχανισμών άμυνας τους οποίους το Εγώ χρησιμοποιεί για να παραμερίσει ένα μέρος της ψυχικής πραγματικότητας. Όμως η πραγματικότης αυτή ανιχνεύεται είναι εμφανής στους ψυχαναγκασμούς επαναλήψεων που μαρτυρούν ότι αυτοτιμωρητικές κινήσεις είναι σε δράση, εκφραζόμενες και σε σαδομαζοχιστικούς σχηματισμούς στην συμπεριφορά σε προσπάθειες επαναλειτουργίας της σχέσεως με το αντικείμενο. Εκφράζεται επίσης και με

⁴ Όταν π.χ. λόγω της ψυχαναλυτικής εργασίας διαμορφώνονται καινούργια δεδομένα και αρχίζει μία ψυχική επανακινητοποίησης (1995 '*Processus de répétition et offrandes du Moi*', σελ. 145-148. και 2002 '*Fixations psychiques, liages somatiques*', *Rev. Fr. de Psychosom.* τευχ. 22 , σελ 166).

βιώματα τού «κακώς έχειν» όπου βρίσκει εφαρμογή το φροϋδικό: «Το άτομο αισθάνεται άρρωστο, όχι ένοχο». (Freud, 1923, σελ. 50). Εδώ η αναφορά είναι σε *gefühl*, *feelings*, δηλαδή σε αισθήματα που παρακάμπτουν το προσυνειδητό και δεν έχουν ανάγκη συνδέσεων, (Freud, 1923, σελ. 22– 23), όπως απαιτείται για τις ιδέες.

Ωρισμένοι αναλυταί, μεταξύ τους και ο A. Green, μιλούν για ασυνείδητα συναισθήματα τονίζοντας το προεξάρχον της συγκινησιακής συνιστώσας στην σύνθεση του Εκείνο, δηλαδή επέκεινα του Εγώ. Ο Green (2010, σελ. 157) υπογράμμισε ότι το Εκείνο είναι καταθέτης φορτίσεων οι οποίες προέρχονται από σωματικούς ερεθισμούς και εγγράφονται στο ψυχικό πεδίο ως συγκινησιακά στοιχεία. Νομίζω όμως ότι παραβλέπεται εδώ το ότι στην φροϋδική θεωρία το Εκείνο περιγράφεται ως θεμέλιος ψυχικός τόπος, ως ένα είδος χύτρας, ένας λέβης που δέχεται ωμές ακατέργαστες φορτίσεις ενεργείας, χωρίς να έχει καμία οργανωτική δυνατότητα (Εισαγωγική διάλεξις 31, St. E. 22, σελ. 73). Τα υποτυπώδη συγκινησιακά στοιχεία εδώ δυνάμει μόνον είναι εξελίξιμα σε συναισθήματα (Freud, 1915, σε. 178). Στις παρυφές του Εκείνο οργανώνεται το δυναμικό ασυνείδητο⁵ από την αντικάθεξη που εδραιώνει την πρωτογενή απώθηση και τις ακόλουθες διαδικασίες απωθήσεων και επιστροφής του απωθημένου. Αλλά στο σύστημα του ασυνείδητου οι αναπαραστάσεις δεν συνοδεύονται από συναισθήματα. Ο Freud το λέει ήδη από το 1915 (σελ. 152 Απώθησις και σελ. 179 Ασυνείδητες συγκινήσεις). Το «συναίσθημα» δεν απωθείται. Μετατοπίζεται, αντιστρέφεται ή δεν αναπτύσσεται ή καταστέλλεται. Μόνον η αναπαράστασις απωθείται.

Στην δεύτερη θεωρία τα περί ασυνειδήτου της πρώτης θεωρίας δεν σβύνουν. Απλώς εντάσσονται διαφορετικά στον ψυχικό χώρο. Δεν συμφωνώ λοιπόν με την άποψη του A. Green (2010, σελ. 159) ότι το δυναμικό ασυνείδητο πέθανε, όταν το Εκείνο πήρε την θέση του. Το δυναμικό

⁵ Στο πεδίο του δυναμικού ασυνειδήτου εγγράφονται τα μνημονικά ίχνη που θα δώσουν τα μορφώματα αναπαραστάσεων αντικειμένου. Στο επίπεδο του προσυνειδητού τα μορφώματα αυτά θα συνδεθούν με αναπαραστάσεις λέξεων.

Στο κείμενο για το 'Εγώ και το Εκείνο' (1923), ο Freud λέει ότι το απωθημένο είναι μέρος του Εκείνο.

ασυνείδητο απλώς στην δεύτερη θεωρία έδωσε χώρο για να ερευνηθούν τα θεμέλια του, τα οποία είναι σε επικοινωνία με το σώμα.

Όταν στην κλινική μιλάμε για ασυνείδητα συναισθήματα, αναφερόμαστε όχι στα θεμέλια του ψυχισμού – το Εκείνο – αλλά σε έναν ψυχισμό που ήδη είναι σε λειτουργία με επίπεδα, περισσότερο ή λιγότερο, διαφοροποιημένα.

Οπωσδήποτε για τον ψυχαναλυτή το σημαντικό είναι να παρακολουθήσει τί διαδικασίες οργανώνονται εξ' αιτίας της δράσεως της ενοχής : Καταιγίδες που επαναληπτικά πλημμυρίζουν το Εγώ, επιχειρώντας την συντριβή του αντί της καταστροφής του αντικειμένου σύμφωνα με την δυναμική και οικονομία της μελαγχολίας ;

Εξαφάνισις της ενοχής μέσω απωθήσεων που δηλώνουν παραιτήσεις ή μέσω μηχανισμών απαρνήσεως και διαψεύσεως; Στην δεύτερη περίπτωση τί παίζεται και πώς στο πεδίο της επιστροφής του αποκλεισμένου μέσω της εξωτερικής πραγματικότητας, όπου η ενοχή ανήκει στον άλλον και το υποκείμενο είναι το θύμα;

- Απορρόφησις της ενοχής από την σωματική κακουχία και την ασθένεια; Αλλά πάλι σε τι αστερισμό εγγράφονται τα πράγματα; Σε παλινδρόμηση σωματική που έχει δυνατότητες επανορθώσεων ή σε πορεία καταστροφικής αποδιοργανώσεως ;

Για τις ανταλλαγές μεταξύ ψυχικού και σωματικού και για την επίδραση που ασκούν στο σώμα τα συναισθήματα και οι συγκινήσεις, όπως και η σημασία που μπορεί να έχουν για ωρισμένες οργανικές δυσλειτουργίες, ο Freud μίλησε ήδη από το 1905 (σελ. 287). Τόνισε (σελ. 288), ότι δεν υπάρχει νοητικο-συναισθηματικό βίωμα το οποίο να μην έχει και κάποιο σωματικό αντίκτυπο και να μην τροποποιεί σωματικές διαδικασίες. Αλλά και ο S. Ferenczi το 1933 στους συλλογισμούς του για το τραυματικό (σελ. 139) έλεγε ότι ένα πλήγμα μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνον τον αφανισμό ικανοτήτων σκέψεως και δραστηριοτήτων, αλλά και κάμψεις ή και αφανισμό οργανικών λειτουργιών που εξασφαλίζουν την αυτοσυντήρηση. Αιτιολογεί την θέση του αναφερόμενος στο αίσθημα εγκαταλείψεως και μοναξιάς που κατέχει εκείνον που υφίσταται το τραύμα· έτσι κινητοποιείται η ενόρμησις θανάτου ως

αυτοκαταστροφικότητας στο επίπεδο του ψυχικού, όσο και του σωματικού. Τελευταία οι Bria και Lombardi (2008) αναφέρθηκαν στην θεωρία της σωματικής αναταραχής (body turmoil), όταν καυτά και οδυνηρά συναισθήματα τελούν υπό διάψευση ή καταστολή. Πρόκειται για συγκινησιακά βιώματα που δημιουργούν αναταραχή, η οποία τελικά πλήττει το σώμα (Matte Blanco 1975).

Πράγματι, η ενοχή είναι συναίσθημα που μπορεί να ξεσηκώσει ψυχικές θύελλες, όπως και τον τρόπο της προβλεπόμενης τιμωρίας. Οι **απαρνήσεις** και οι **διαψεύσεις** παραμερίζουν όσα απειλούν το Εγώ, αλλά και τροποποιούν την ψυχική πραγματικότητα. Κρατώντας εκτός συνειδήσεως την ενοχή μετατρέπουν την ποιότητα ωρισμένων ψυχικών επενδύσεων, όπως και τα συναισθηματικά βιώματα στις σχέσεις. Εξ' άλλου η διάψευσις ενός μέρους της εσωτερικής πραγματικότητας πολλές φορές σηματοδοτεί υπερφορτίσεις ενός άλλου μέρους ή διεγέρσεις αισθητηριοκινητικών δραστηριοτήτων. Ούτως ή άλλως η οικονομία του Εγώ τροποποιείται. Στην μελέτη του για το αρνητικό ο A. Green (1993, σελ. 139-148) υπογράμμισε την σημασία των διαιρέσεων του Εγώ όταν διαποτίζεται από την ενοχή και περιέγραψε την σχέση ναρκισσισμού και μορφών του μαζοχισμού.

Θεωρώ ότι στο πλαίσιο του ναρκισσισμού η ενοχή εκφράζει μίσος του Εγώ προς εαυτόν. Ένα καταστροφικό πάθος που βρίσκει την ακραία του έκφραση στην μελαγχολία, όπου η σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο – εκπρόσωπο της παντοδυναμίας του υποκειμένου – ορίζει «το υποφέρω» ως δώρο και δεσμό ακατάλυτο, όσο και εξουθενωτικό για το αντικείμενο, όπως και για το Εγώ. Όταν το άγχος και οι συγκινησιακές φορτίσεις αποδεικνύονται μη διαχειρίσιμες ψυχικά το σώμα παύει να είναι ένας σιωπηλός υποδοχέας. Γίνεται φορέας λειτουργικών διαταραχών ή ασθενειών, μάρτυρας – με τις δυο έννοιες της λέξεως – της ψυχικής αναταραχής.

Ως προς τις λειτουργικές ανωμαλίες, ο Freud σημείωνε το 1895, ότι μπορεί να είναι ισοδύναμα των κρίσεων άγχους. Τα σωματικά συμπτώματα, αντικαθιστούν το άγχος, γιατί άλλη διέξοδο δεν κατορθώνει το Εγώ να

διαχειρισθεί. Οι πυρετοί και οι εντερικοί σπασμοί της κ. Ζ μάλλον ανήκουν σ'αυτήν την κατηγορία, μια και εμφανίζονται σε στιγμές που το επιθυμητό φαντάζει ως εφικτό ή όταν φουντώνει η επιθετικότητα. Όμως η παρεμβολή της ασθένειας του καρκίνου που διαχωρίζει τον χρόνο υπάρξεως σε «πριν και σε μετά» επιβάλλει και σκέψεις σχετικές με την γραμμή των αποσυνδέσεων και απομείξεων.

Η γραμμή των απομείξεων προσδιορίζει δυο διαδρομές παλινδρομήσεως, οι οποίες συχνά και διαπλέκονται. Στην μία δρουν αποσυνδέσεις που διαμορφώνουν ψυχικές κενώσεις, όπως π.χ. την θεμελιακή κατάθλιψη ή συμπεριφορές τυφλές έως και την αδιάλειπτη αναζήτηση κινδύνων που μπορεί να οδηγήσουν στο θάνατο με τα λεγόμενα μοιραία ατυχήματα. Η ακόμη ιχνογραφούν το λεγόμενο σύνδρομο εξαντλήσεως (burn out syndrome), την χρόνια κόπωση κλπ.

Στην άλλη γραμμή η φθορά του λιβιδινικού – που αποσύρεται από τα αντικείμενα, αλλά βεβαιώνεται και ως πτώχευσις του ναρκισσισμού – όπως και η έξαρσις της ελευθερωμένης καταστροφικότητας, ευνοούν την έκλυση λειτουργικών διαταραχών ή ασθενειών, διότι η ενορμητική απόμειξις αποδιοργανώνει την ψυχική ισορροπία και μπορεί να ενεργοποιήσει ακόμη και φορτίσεις που έχουν μείνει εκτός ψυχοποιήσεως.

Βέβαια, η σωματική ασθένεια αποτελεί ένα δεδομένο το οποίο ασφαλώς δεν οφείλεται σε έναν μόνον παράγοντα και δεν βρίσκεται σε ευθύγραμμη μονοσήμαντη συνάφεια με τις ψυχικές παλινδρομήσεις ή τις παλινδρομήσεις στην συμπεριφορά. Έστω και αν εμφανίζεται ως προέκτασις μίας τραυματικής καταστάσεως, η «ρήξις» της αρρώστιας αφορά δυο τάξεις πραγμάτων οι οποίες διαφέρουν λειτουργικά και ως προς την εξέλιξη : την ψυχική και την σωματική. Όμως υιοθετώντας στην 2^η θεωρία των ενορμήσεων την οπτική ενός ψυχισμού ανοικτού στο σώμα (μέσω του Εκείνου), ο Freud ασφαλώς προσέφερε την δυνατότητα να σκεφθούμε τις συνηγήσεις μεταξύ ψυχικού και σωματικού, διευρύνοντας την οπτική της σχέσεως μεταξύ τους ως σχέσεως που διαμορφώνεται από τις αναταράξεις και τις συγκρούσεις.

Σήμερα, η παρακολούθησις των βρεφών, η ψυχαναλυτική προσέγγισις ασθενών και οι παρατηρήσεις των νευροβιολόγων (J.D. Vincent, 1988) συμπίπτουν στην διαπίστωση ότι στα συγκινησιακά βιώματα μετέχει το σώμα, όπως τα σωματικά καλούν ψυχικές αντιδράσεις. Οι συγκρούσεις και εντάσεις καθορίζουν εκφράσεις ψυχικές, όπως και σωματικές. Ο Cl. Smadja (2008, σελ. 212) εξέφρασε πολύ καλά τα της σύγχρονης ψυχοσωματικής προσεγγίσεως λέγοντας ότι και τα δυο πεδία εκφράσεως – σωματικό και ψυχικό – έχουν ως σημείο εκκινήσεως τις μεταλλαγές τις οποίες επιφέρει στην ψυχοσωματική δομή ενός ατόμου μία κατάστασις συγκρουσιακή.

Ο M. Fain (1992) έλεγε ότι το Εγώ έχει τόσες δυνατότητες ξεστρατήματος, ώστε μπορεί να βάλει το σώμα σε κίνδυνο. Έχω και εγώ δείξει (Potamianou, A. 2011) το πώς ένα Εγώ σε εξάντληση από τρανταγμούς που το σείουν –οφειλόμενους σε βίαια συγκινησιακά βιώματα– συστέλλεται⁶ στην αλεξιερειστική βάση του, απομακρυνόμενο ή εγκαταλείποντας το αντικείμενο. Οι απώλειες του αντικειμένου συμβαδίζουν με απώλειες ναρκισσικές που ανοίγουν τον δρόμο σε σωματικές διαταραχές, γιατί ο ναρκισσισμός στις αρνητικές του διαστάσεις ωθεί προς την φθορά του ερωγόνου μαζοχισμού.

Οι ασθένειες θεωρούνται συνήθως πλήγματα της μοίρας. Η ψυχανάλυσις έθεσε το ερώτημα του ρόλου της αυτο-καταστροφικότητας σ' αυτές· η ψυχοσωματική ανέδειξε την σημασία της ψυχικής οικονομίας⁷ και δυναμικής σε συνεργία με την σωματική.

Η αρρώστια δεν είναι ξένη προς όσα ο θεραπευόμενος ζει ψυχικά ως «μή έχοντα διέξοδο». Όταν κατέχει τον ψυχισμό, η ενοχή συνθέτει έναν «μη πόρο», αφού ξεχύνεται από ανενδοίαστες και ακατάλυτες επιθυμίες που ανθίστανται σε νόμους και κώδικες της κοινωνικής ζωής. Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι σταματά να μας κάνει να υποφέρομε, όπως λέει ο Freud, όταν αντικατασταθεί από τους πόνους σωματικών διαταραχών. Εγώ θα έλεγα ότι μέσα από

⁶ Συρρικνώσεις του Εγώ μπορεί να εμφανισθούν και με την απαρχή ψυχικών κινήσεων που δείχνουν πιθανότητες να οδηγήσουν σε μεταλλαγές στην ψυχική οικονομία και δυναμική. (Potamianou, A. 2001).

⁷ Πρόσφατα μία μελέτη για τον Αίλιο Αριστείδη, ρήτορα του 2^{ου} μ.Χ. α , έδειξε την πλειάδα των οργανικών ασθενειών που ήταν συνδεδεμένες γι' αυτόν με την επιτέλεση του έργου του (Ελισάβετ Κούκη : « Αίλιος Αριστείδης – Ιεροί λόγοι », Αθήνα, Σμίλη 2012).

ποικίλλεις διακυμάνσεις και διαδρομές, η εγκατάστασις πόνων και μόχθων στο σώμα ευνοείται από τον ενοχικό ορυμαγδό ιδιαίτερα όταν ο ψυχισμός αγνοεί και αποκλείει την οδυνηρή δράση του στον χώρο του. Οι ενοχικές αγωνίες μπορεί να αντικατασταθούν από σωματικά ισοδύναμα. Αφ'ετέρου, οι μακροχρόνιες, συνειδητές και μη εντάσεις, μπορεί να αλλοτριώσουν την ενορμητική μείξη παραδίνοντας τον χώρο σε οργανικές αλλοιώσεις και αποδιοργανώσεις, όπως είναι η περίπτωσης ενός καρκίνου⁸.

Θεωρώ, όμως, ότι οι παλμοί που εισάγονται από μία ψυχαναλυτική αναζήτηση και πρακτική όχι μόνον μπορούν να αντιστρέψουν το «αγνοώ» σε γνώση περί των «εαυτού πραγμάτων», αλλά οδηγούν και στην διαμόρφωση μίας εσωτερικής πραγματικότητας δεκτικής των πολλαπλών διαστάσεων και του πολυσύνθετου δυναμικού που την εγκαθιστά.

Τελικά πρόκειται για το πλάσιμο ενός χώρου σκέψεως και συναισθηματικής αποδοχής. Μία ποίηση... που ξαναγράφει την ψυχοσωματική ατομική ιστορία και της παρέχει ανάσες απροσδόκητα ανακουφιστικές. Συχνά και θεραπευτικές.

**Συνέδριο της Ψυχοσωματικής Εταιρείας
Αθήνα, 17 - 18 Μαΐου 2013**

⁸ Έρευνες σχετικές με τον καρκίνο, αλλά και άλλες ασθένειες, έχουν δώσει τραγικές μαρτυρίες για το θέμα αυτό (Bahnsen, C.B. 1969, Meerwein, Fr. 1987).

Βιβλιογραφία

- Bahnon, C.B. (1969): 'Psychophysiological complementarity in malignancies', *Ann. N.Y. Acad. Sci.* 164, 2
- Beetchen, A. (2003) : 'L'accomplissement et l'atteinte', *Rev. Fr. Psychan.* τευχ. 5
- Botella C. et S. (2001) : '*La figurabilité psychique*', Παρίσι, Delachaux et Niestlé'.
- Bria, P - Lombardi, R (2008) : 'The logic of turmoil', *Int.Journ.Psychan.*, τευχ. 4
- Cournut, J. (2003) : 'Transmission de la honte et de la culpabilité', *Rev. Fr. Psychan.*, τευχ. 5
- Damasio, A. (2012) : εἰς M. Atlan – Roger Pol Droit '*Humain*', Παρίσι, Flammarion
- Fain, M. (1992) : 'La vie opératoire et les potentialités de la névrose traumatique ', *Rev. Fr. Psychosom.* τευχ. 2
- Ferenczi, S. (1933) : Réflexions sur le traumatisme '*Oeuvres Complètes*', τόμος 4, Παρίσι, Payot , 1982
- Freud, S. (1985) : 'On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description anxiety neurosis'. St. E. 3
- _____ (1905) : 'Psychical (or mental) treatment', St. E. 7
- _____ (1909) : 'Notes upon a case of obsessional neurosis' , St. E. 10
- _____ (1915) : 'Mourning and Melancholia' , St. E. 14
- _____ (1915) : 'Unconscious Emotions', St. E. 14
- _____ (1916) : 'The Common Neurotic State' St. E. 14
- _____ (1923) : 'The Ego and the Id', St. E. 19

- _____ (1924) : ‘The Economic problem of masochism’, St. E. 19
- _____ (1932) : ‘New Introd. Lect. 31’ St. E. 22
- _____ (1937) : ‘Analysis terminable and interminable’ , St. E. 23
- _____ (1940) : ‘An Outline of Psychoanalysis’, St. E. 23
- Goldberg, J (1985) : ‘*La culpabilité, axiome de la psychanalyse*’, Παρίσι, Pr. Univ. Fr.
- Green, A. (2003) : ‘Enigmes de la culpabilité, mystère de la honte’, *Rev. Fr. Psychan.* τευχ. 5
- _____ (2010): ‘*Vie et mort de l’inconscient Freudien*’, εις *L’Inconscient Freudien*, Monographies et Débats de Psychanalyse, P.U.F.
- Klein, M (1952) : ‘*Developments in Psychoanalysis*’, Λονδίνο, Hogarth Press
- _____ (1957) : ‘*Envy and Gratitude*’, Λονδίνο, Tavistock Publ.
- _____ (1977) : ‘*New Directions in Psychoanalysis*’, Λονδίνο, Karnac
- Matte Blanco, I (1975) : ‘*The unconscious as infinite sets*’, Λονδίνο, Karnac
- Marty, P. (1976) : ‘*Les mouvements individuels de vie et de mort*’, Παρίσι, Payot
- _____ (1980) : ‘*L’ordre psychosomatique*’, Παρίσι, Payot.
- Meerwein, Fr. (1987) : ‘Remarques concernant la métapsychologie des maladies cancéreuses graves’, *Bulletin Soc. Psychan. Suisse*, τεύχ. 23
- Mc Dougall, J. (1989) : ‘*Théâtres du corps*’, Παρίσι, Gallimard
- M’ Uzan de, M (1994) : ‘*La bouche de l’Inconscient*’, Παρίσι, Gallimard
- Nicolaidis N. (1984) : ‘*La représentation. Essai psychanalytique*. Παρίσι, Dunod
- Potamianou, A. (1984) : ‘*Les enfants de la folie. Violence dans les identifications*’, Toulouse, Privat.
Ελλην. μτφ. ‘*Τα παιδιά της τρέλλας. Η βία στις ταυτίσεις*’
Αθήνα, Νεφέλη, 1988
- _____ (1995) : ‘*Processus de répétition et offrandes du Moi*. Παρίσι-Λωζάννη, Delachaux et Niestlé. - Ελλην. μετφ. *Διαδικασίες Επανάληψης και Προσφορές του Εγώ*. Εκδ. Κέδρος, 1999

- _____ (2001) : *'Le traumatique. Répétition et élaboration'*, Παρίσι, Dunod. Ελλην. μετφ. *'Το Τραυματικό, Επανάληψις και διεργασία'*. Αθήνα, Εστία, 2005
- _____ (2003) : *'Attaches métapsychologiques de la fatigue'*, *Rev. Fr. Psychosom*, τευχ. 24
- _____ (2007) : *'Témoignages et Questionnements'*, *Rev. Fr. Psychosom*. τευχ. 32
- _____ (2008) : *'Τα Εναντίον Εαυτού'* Αθήνα, Μετά
- _____ (2011) : *'Une fois de plus... la culpabilité'*, *Rev. Fr. Psychosom.*, τευχ. 39
- Press, J. (2003) : *'De quelques sources du sentiment inconscient de culpabilité'*, *Rev Fr. Psychan.* τευχ. 5
- Roussillon, R. (1991) : *'Paradoxes et situations limites de la Psychanalyse'*, Παρίσι, Pr. Univ. Fr.
- _____ (1999) : *'Agonie, clivage et symbolisation'*, Παρίσι, Pr. Univ. Fr.
- Smadja, Cl. (2001) : *'La vie opératoire. Etudes psychanalytiques'*, Παρίσι, Pr. Univ. Fr.
- Vincent, J.D. (1988) : *'La biologie des passions'*, Παρίσι, Odile Jacob
- Winnicott, D.W. (1958) : *'Through Pediatrics to Psychoanalysis'*, Λονδίνο, Tavistock Publ.
- _____ (1989) : *'Psychosomatic illness in its positive and negative aspects'*, εις *Psychanalytic Explorations*, Λονδίνο, Karnac